

Lopakov V. S. A pension problem is in Ukraine.

The histories of pension-insurance business in Ukraine starting from the times of Yaroslav Mudryy up to now were studied. The development of the sphere of pension assurance at the times of Soviet Union and in the first year of the independence of Ukraine.

О. А. Шановська

ПРОТИСТОЯННЯ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА ВЛАДИ ЗА ЧАСІВ «РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ»

Ключові слова: інтелігенція, влада, розвинутий соціалізм, радянська політична система.

Ключевые слова: интеллигенция, власть, развитый социализм, советская политическая система.

Key words: intelligentsia, government, developed socialism, soviet political system.

Актуалізація вивчення інтелектуальної історії, формування інтересу науковців до аналізу міжособистісних відносин в інтелектуальному середовищі [1] розширює сферу дослідження історичної діяльності інтелігенції та умов, в яких вона відбувалася і які в тій чи іншій мірі її детермінували. Нові методологічні підходи дозволяють побачити різні грані того чи іншого історичного явища, пов'язаного з діяльністю інтелігенції, зокрема і непростих взаємовідносин інтелігенції та влади епохи «розвинутого соціалізму».

Дана стаття лише ставить проблему вивчення взаємовідносин інтелігенції та влади в Україні в умовах кризи радянської політичної системи 1965–1985 років. Означена проблема є багатогранною і пов'язана з культурною та політичною історією. Через обмеженість обсягу статті неможливо реконструювати історію взаємодії інтелігенції та влади у вказаний період, виявити основні характеристики інтелігенції та влади як учасників діалогу в різних сферах суспільного життя, комплексно проаналізувати механізми взаємовідносин влади та інтелігенції через культуру у всіх її галузях. У статті залишено поза увагою питання руху опору української інтелігенції, яке серед всіх інших пов'язаних із вказаною проблемою питань найбільш ґрунтовно досліджене в історіографії [2].

За радянських часів офіційна історична наука не допускала осмислення проблем і суперечностей у відносинах влади та інтелігенції. Існуючі джерельні лакуни дещо відтворює нонконформістська література. Але в даній статті вона залишена поза увагою, тому що автор прагнула лише позначити політико-ідеологічні підстави взаємовідносин влади та інтелігенції і довести, що у зазначений період, як і в попередні роки, і в XIX столітті, взаємини між інтелігенцією та владою відзначалися напруженістю і мали характер чергового протистояння.

Сучасна російська дослідниця О. М. Раскатова, яка ґрунтовно дослідила взаємодію влади та художньої інтелігенції у період, що нас цікавить, говорить про конфліктні взаємини обох сторін, які існували весь радянський період і були обумовлені особливостями радянської політичної системи: «Модель розвитку радянської культури, яка склалася в перші післяреволюційні десятиліття, уявлення влади про функції митця у суспільстві, а митця — про роль творця в історії та завдання творчості, визначила суперечливі відносини художньої інтелігенції та влади впродовж всієї радянської історії, тип політичного режиму провокував їх конфліктність, його часові варіації змінювали лише форми їх виявлення» [3, с. 7]. Висновок О. М. Раскатової про те, що розглядати особливості взаємовідносин влади та художньої інтелігенції неможливо без звернення до історичних витоків їх формування у перше післяреволюційне десятиліття, підтримують інші російські інтелігентознавці, серед них і відомий історик В. С. Меметов.

Вказане стосується не тільки художньої інтелігенції, зайнятої висококваліфікованою розумовою працею з художнього (естетичного) освоєння світу — артистів, режисерів, композиторів, диригентів, музикантів, митців, скульпторів, письменників, архітекторів (за В. А. Копирінім), а й інших соціально-професійних груп всередині інтелігенції, розподілених вельми умовно: інженерно-технічної, науково-технічної, науково-гуманітарної, військової, педагогічної, медичної, церковної і т. ін.

Г. В. Касьянов, відомий своїми працями з історії української інтелігенції, говорячи про диктаторську політику більшовиків по відношенню до інтелігенції, передбачав неминучість конфлікту. Як зазначив Г. В. Касьянов, до української інтелі-

генції використовувався «класовий підхід», згідно з яким вона «поставала як частина «ворожих класів». Національні її прагнення пояснювались більшовиками як прояв «класових прагнень української буржуазії». Це було дуже зручно з політичної точки зору, але виключало можливість гнучкої політики щодо інтелігенції і згодом мало привести до загострення протиріч між партією та інтелігенцією» [4, с. 20].

Про особливості офіційної політики влади 1920–1930-х років та її згубні наслідки для інтелігенції однією з перших у вітчизняній історіографії писала Л. І. Ткачова: «Від нової, радянської інтелігенції вимагалось неухильне дотримання класових принципів і відмова від загальнолюдських цінностей, беззастережне слідування ідеологічним догмам, гнучке мислення, готовність без роздумів виконувати будь-який наказ вищих керівників. Перекручувалося саме поняття інтелігенції, відкидалось основне, що складало її суть — вільнодумство, незалежність поглядів, прилученість до світової культури, культурний і духовний інтернаціоналізм, відкидання догматичного мислення. В середовищі інтелігенції, як і у всякому суспільстві, культивувалися доноси, наклепи, масова брехня, загальна підозрілість. Громадянська позиція, критичне раціональне мислення щодо суспільно-політичної обстановки в країні гарантували знищення. Все це породжувало серед інтелігенції страх перед владою, приниженість, пасивність і апатію» [5, с. 73]. Л. І. Ткачова також вказала, що українська інтелігенція, крім того, що повною мірою зазнала загальних звинувачень, спільних для радянської інтелігенції, безпідставно обвинувачувалася в буржуазному націоналізмі. Формування нової інтелігенції супроводжувалося втратою багатьох морально-етичних норм і традицій, відмовою від загальнолюдських цінностей — рідної мови, надбань національної культури, заміною їх ідейністю в дусі панівних ідеологічних настанов.

Отже, в Україні протистояння радянської системи влади та інтелігенції підсилювалося тим, що боротьба інтелігенції за свій соціальний статус і права поєднувалася з боротьбою за права національні. Ідеться не тільки про політичну боротьбу, а і про моральне протистояння владі.

Вся влада в СРСР належала структурам КПРС. Майже у 20-мільйонній КПРС (у 1985 р.) власні позиції займав компар-

тійний центр — політбюро Центрального комітету КПРС на чолі з генеральним секретарем ЦК. Він був реальним господарем у державі, відповідно, головною постаттю в Україні був перший секретар ЦК КПУ, у містах — перші секретарі міськкому і т. ін. Диктатура керівників партії спиралася на силові структури, «одержавлену» економіку, на місцях влада партії здійснювалася через партійні комітети, які виступали в ролі «вихователя» суспільства, налаштовували суспільні настрої у «потрібному» напрямі.

Під керівництвом і контролем ЦК КПРС працювало Міністерство культури СРСР, Державний комітет по справах видавництв, поліграфії та книжкової торгівлі, Держкіно і Держтелерадіо СРСР. Вся преса, цензура, ТАРС, зв'язок КПРС із іншими комуністичними партіями і зовнішня політика держави — все це входило у зону впливу головного ідеологічного керівника, члена політбюро ЦК КПРС, який відповідав за питання ідеології. Він знаходився на вершині піраміди, яка складалася з багатьох ідеологічних установ, зокрема, відділу культури ЦК, відділу агітації та пропаганди ЦК, відділу науки ЦК. Крім того, «головний ідеолог» держави здійснював партійне керівництво діяльністю творчих спілок: Спілки письменників СРСР, Спілки журналістів, Спілки художників, Спілки кінематографістів. Система партійної освіти, товариство «Знання», підготовка шкільних підручників, система наукових інститутів з суспільних дисциплін, відносини радянської держави з різними релігіями та церковними організаціями — ось далеко не повний перелік справ, якими займався головний ідеологічний керівник.

Творча інтелігенція у більшій мірі, наприклад, ніж науково-технічна, була зрощена з партійним державним апаратом, представляла його «розум, честь і совість», оскільки саме через творчу інтелігенцію відділ агітації і пропаганди ЦК впливав на масову свідомість, авторитетом популярних кіно- і театральних діячів, літераторів, художників, музикантів заслонилося від громадської критики і багато в чому завдяки їм забезпечував всенародне схвалення політики партії. Тому саме творчій інтелігенції було присвоєно «почесне» звання «приводного паса», «вірних підручних партії», «надійних автоматників», «розвідників» та ін. До неї примикала багатотисячна армія ідео-

логічних робітників усіх рівнів — пропагандистів, лекторів, викладачів вузів, суспільствознавців у школах, інструкторів парткомів, редакторів видавництв, працівників ЗМІ, кураторів та оргсекретарів творчих спілок та ін. [6, с. 138].

Творчі спілки Української РСР входили у відповідні творчі спілки СРСР на правах самостійних організацій. Їхнім вищим керуючим органом були республіканські з'їзди, які все більше ставали формою схвалення попередньо прийнятих партійних рішень. Звичайним засобом передачі культурно-політичних директив була «телефонна політика», коли анонімне управління діяльністю творчих спілок, видавництв, театрів, кіностудій здійснювалося через місцеві партійні інстанції телефоном. Стандартне формулювання «це не рекомендується» було синонімом заборони [7, с. 17].

Мистецька діяльність поза контролем творчих спілок не визнавалася як такою, і всі, хто нею займався, були зобов'язані отримувати професію, аби уникнути арешту за Законом про дармоїдів. Радянські органи Комітету державної безпеки погрожували цим законом, здійснюючи психологічний тиск на письменників і художників, які були виключені зі спілок [6, с. 164].

Можливості адміністративного тиску влади (звільнення з партії, творчої спілки, навчального закладу, роботи, винесення доган) були обмежені, тому він, як правило, поєднувався з іншими, жорсткішими «формами роботи» з інакомислячими або як попередження. По відношенню до неблагонадійних застосовувався силовий вплив (різносторонній тиск на особистість, грубе порушення прав людини, зневаження її гідності) [8, с. 232].

Публічні дискусії та настрої у суспільстві відстежувалися та відображалися у таємних оперативних спеціальних звітах, державних інформаційних доповідях, доповідних записках, оглядах, які з вражаючою регулярністю поступали від керівництва КДБ України в ЦК КПУ, особисто першому секретарю, а він передавав інформацію в ЦК КПРС. На виконання розпоряджень партійного центру службами КДБ СРСР розроблялися відповідні настановлення, що реалізовувалися через проведення агентурно-оперативних заходів органами КДБ при Раді Міністрів УРСР (з 1978 р. КДБ УРСР). Оперативно-чекістська діяльність силових служб здійснювалася спільно з партійни-

ми, радянськими, профсоюзними та комсомольськими органами і була спрямована насамперед проти лідерів літературно-мистецького шістдесятництва та дисидентів. Придушення дисидентства в результаті репресій 1965–1966 і 1972–1973 років тривало й надалі, хоча і в менших масштабах. За антирадянську діяльність у 1965 році був заарештований історик і публіцист Валентин Мороз, у 1972-му — інженер-математик Леонід Плющ, у 1972–1973 роках за націоналістичну діяльність були притягнуті до кримінальної відповідальності літературознавець Євген Сверстюк, поети і публіцисти Іван Світличний, Василь Стус, журналіст В'ячеслав Чорновіл. Як згадував В. Мороз, шістдесяті роки — це була перша хвиля українського відродження після довгої зими сталінізму, так би мовити, революція поетів. І головними постатями цього відродження він назвав І. Дзюбу, Є. Сверстюка, А. Горську. Ця перша хвиля дала продукцію у вигляді самвидаву. І увінчалася вона цілим меморандумом покоління — книгою І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965) [9].

Знаходилися під контролем КДБ сім'ї переслідуваних за антирадянську та націоналістичну діяльність, особи, які їм співчували, а також ті радянські громадяни, які підозрювалися у зв'язках з націоналістичними антирадянськими організаціями за кордоном, такими, наприклад, як «Комітет захисту Мороза».

Переважаюча більшість інтелігенції в умовах ідеологізації, поширення уніфікації думки, політичного сервілізму демонструвала владі свою лояльність. Втім і за умов несвободи лунали публічні дискусії, зокрема, на тих же засіданнях творчих спілок, де «звучали дедалі частіше й дисонансні нотки, обережні голоси протистояння офіційним нагінкам та естетичному догматизмові» [10, с. 290]. Про це говорить видатний письменник і публіцист Іван Дзюба, який також зауважив, що «стенограми численних обговорень у творчих спілках літературних, живописних, музичних творів могли б трохи кинути світла й на «підводну частину» цих дискусій... Ще більше могло б дати вивчення особистого листування культурних діячів того часу, яке здебільше досі ще не опубліковане (серед окремих винятків — див. листування О. Заливахи і А. Горської в журналі «Київ» за 1990 р., № 12)» [10, с. 290].

Коли залишатися у межах історико-політичних реалій кінця 1960-х років, у першу чергу доведеться згадати, що суспільно-політична обстановка в країні характеризувалася двоїстістю. З одного боку — офіційною владою проголошувалося про завершення побудови матеріально-технічної бази комунізму, а разом із нею — про успіхи у всіх сферах життя та, відповідно, про створення умов для формування гармонійно розвиненої особи. З іншого боку — існував «кухонний», інтелігентський світ, де обговорювалися існуючі проблеми зниження темпів економічного розвитку, погіршення умов життя радянських людей, критичного рівня невідповідності між словами та ділом тощо.

Період 1969 — початку 1980-х років ознаменувався черговим наступом політичної реакції, який розпочався прийняттям на початку січня 1969 р. постанови ЦК КПРС «Про підвищення відповідальності керівних органів преси, радіо, телебачення, кінематографії, установ культури і мистецтва за ідейно-політичний рівень матеріалів, що друкуються, та репертуар» та відповідної постанови ЦК КПУ у березні того ж року. Зазначена постанова остаточно закріпила режим всеохоплюючої ідеологічної реакції [8, с. 232–233].

Новий політичний міф про побудову у СРСР «розвиненого соціалістичного суспільства» викликав здивування і неприйняття у певної частини інтелігенції, небайдужою до сучасного і майбутнього країни. В 1970 році відомий правозахисник, академік Андрій Сахаров попередив генерального секретаря ЦК КПРС Л. Брежнєва, що «перекоси та застій» в економіці будуть зберігатися, якщо нічого не здійснити у відношенні «антидемократичних норм суспільного життя», які ввів Сталін і які так і не були повністю ліквідовані [11, с. 232].

За свої передові погляди А. Д. Сахаров поплатився своєю свободою та був позбавлений всіх урядових нагород і лауреатських звань. Влада легко та уміло розправлялася навіть з відомими радянськими діячами. У традиціях сталінських часів з небезпечними активістами боролися силами «свідомої» громадськості. У зв'язку з «антирадянською» діяльністю А. Д. Сахарова і А. І. Солженіцина представники інтелігенції підготували відповідну заяву. Серед них — відомі професори, вчені, лікарі, літератори: академік О. Ф. Немець, письменник Платон Воронько, член-кореспондент АН УРСР Д. В. Волков, ректор Дні-

пропетровського держуніверситету В. І. Моссаковський та інші особи [12, а.41]. Ті, хто відмовилися підписати заяву, потрапили в немилість влади. Серед них був і відомий режисер кіно-студії ім. О. Довженка Сергій Параджанов, який у 1974 році був засуджений на 5 років за мужолозтво, виготовлення, збут та розповсюдження порнографічних предметів (!). Насправді С. І. Параджанов виявився у центрі уваги силових органів ще в 1950-х роках, оскільки був «вороже налаштований по відношенню до радянської дійсності». В інформаційному повідомленні В. Щербицькому від голови КДБ при Раді Міністрів УРСР В. Федорчука про С. Параджанова було сказано: «З його сторони фіксувалися наклепницькі судження про «затискання свободи творення» у нашій країні, про партзамовлення у мистецтві.

Впродовж ряду років Параджанов надавав негативний вплив на молодих творчих працівників, закликаючи їх «вирити могилу соцреалізму» та вигнати червоних комісарів із кіно» [13, а. 340].

У червні 1974 року у газеті «Вечерний Киев» була опублікована стаття, в якій зазначалося, що «Параджанов зруйнував сім'ю, став на шлях статевої розбещеності, перетворив свою квартиру в кубло розпусти» [13, а. 341]. Цю статтю було подано у всі іноземні журнали, акредитовані у Москві, з метою спростування радіопропаганди за кордоном, яка оголосила про створення в Італії «Комітету на захист Параджанова».

Зауважимо, що подібного роду пасквілі, сфабриковані владою, чинили необхідний вплив на громадськість і викликали очікуваний ефект. Суспільні настрої тих років добре характеризуються реакцією радянських громадян на рішення про присудження А. Д. Сахарову Нобелівської премії миру. Як повідомляв В. Щербицькому той же В. Федорчук у черговому таємному донесенні, «переважна більшість трудящих республіки висловлюють обурення з приводу рішення Нобелівського комітету про присудження премії Сахарову, називаючи цю акцію черговим актом антисоветизму, рішуче засуджують підривну діяльність Сахарова». Зокрема, інженер Київського управління «Спецстроймонтажпусконаладки» В. Левченко у бесіді з товаришами по службі говорив: «Вказаний факт не є несподіванкою, враховуючи попередні нагородження Пастернака і Со-

лженіщина. Це стара тактика антикомунізму, спроба огородити Сахарова від санкцій держави за його злочинну діяльність» [14, а. 288]. Серед тих громадян, які подібним чином оцінили рішення Нобелівського комітету, були інші представники мистецької, медичної, педагогічної інтелігенції. Разом із тим, як указувалося в таємній інформації, були й такі, відомі антирадянськими, націоналістичними поглядами особи, які сприйняли присудження премії Сахарову як «заслужений результат його боротьби за права людини»; вони висловили впевненість у тому, що «ця акція буде сприяти зміцненню становища дисидентів у Радянському Союзі» [14, а. 289]. У документі такі громадяни фігурують не інакше, як «об'єкти справ». Зокрема, вказано, що «об'єкт справи «Блок» Чередніченко Е. Р. у розмові з нашим джерелом підкреслив: «Факт присудження Сахарову Нобелівської премії послужить поштовхом до посилення руху усередині країни. Сахаров тепер Апостол, до якого прислухається весь світ». Інший «об'єкт розробки КДБ при Раді міністрів УРСР К. М. Сторчак також висловив упевненість у тому, що присудження премії Сахарову «буде сприяти зросту кількості дисидентів, а також людей, які або байдуже ставляться до партії і до з'їзду або ж ховають свої ворожі почуття» [14, а. 290].

Інший факт протистояння інтелігенції та влади демонструють архівні матеріали справи письменника В. П. Некрасова, який за антирадянські позиції був виключений зі Спілки письменників України і виїхав у вересні 1974 року за кордон. Як повідомляється, одразу після того, як він покинув країну, він активно залучився до організації та проведення антирадянських акцій на Заході. Він увійшов у склад «Комітету з координації та зв'язку для підтримки у СРСР та Чехословаччині осіб, переслідуваних за політичні та релігійні переконання», а також редколегії антирадянського журналу «Континент». У четвертому номері цього журналу вийшла його публікація «Записки роззяви», яка викривала радянську дійсність, та підписане ним та його однодумцями Звернення на підтримку «Толстовського фонду» [15, а. 297].

За повідомленням радіостанції «Свобода» від 28 березня 1975 року нью-йоркська преса опублікувала відкритий лист В. П. Некрасова відомому радянському психіатру академіку

А. В. Снежневському, в якому письменник-емігрант обвинуватив останнього у тому, що за його допомогою «здорових людей поміщають у камери психіатричних лікарень» як «покарання за право мислити». Серед причин, що спонукали його виступити з листом, Некрасов назвав «нестерпне становище і важкий стан здоров'я Леоніда Плюща», який вже два роки перебував у Дніпропетровській психіатричній лікарні, заявляючи при цьому, що «про високий інтелект цього видатного математика і його повної нормальності готовий дати свідчення в будь-якому місці і під будь-якою присягою» [16, а. 175].

Як повідомлялося оперативними службами, В. П. Некрасов отримав запрошення і виступив у лютому — березні 1975 року в ряді університетів Франції і Англії з лекцією про радянську літературу, в якій високо оцінив творчість О. Солженіцина, А. Синявського, В. Войновича та інших письменників, що розділяли антирадянські погляди, різко відгукувався про діяльність Спілки письменників СРСР, радянських видавництв, журналів і газет [16, а.176]. Служби КДБ, підбурювані партійним керівництвом, були вимушені проводити заходи з метою «нейтралізації пропагандистського галасу» на Заході навколо відкритого листа В. П. Некрасова, оскільки офіційні представники радянської влади завжди заперечували факт гонінь інтелігенції.

Таким чином, ретроспектива взаємин інтелігенції та влади в 1965–1985 роки, свідчить, що, незважаючи на уявну безконфліктність, ці взаємини мали напружений характер протистояння, яке провокував партійний диктат. Методи політичної боротьби залишалися такими, як і за часів сталінського правління: заслання, обмеження свободи, переслідування інакомислення. Однак у порівнянні з часами сталінського режиму боротьба з неблагонадійними набула більш прихованого характеру, влада діяла гнучкіше, більш витончено та хитро, намагаючись ізолювати від суспільства незадоволених радянським режимом, створюючи ілюзію самоуправління творчих спілок, інших організацій інтелігенції, які насправді перебували під пильним контролем влади.

Джерела та література

1. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (матеріали круглого столу) // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. — Вип. 1 / НАН України. Ін-т історії України; Голов. ред. В. А. Смолій. — К., 2005. — 401 с.
2. Курносів Ю. Інакомислення в Україні (60-ті — перша половина 80-х років ХХ століття). — К., 1994. — 221 с.; Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. — К.: Либідь, 1995. — 224 с.; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950 — початок 1990-х рр. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1998. — 720 с.; Важан О. Г., Данилюк Ю. З. Опозиція в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. — К.: Рідний край, 2000. — 616 с. та ін.
3. Раскатова Е. М. Советская власть и художественная интеллигенция в 1964–1985 гг. Автореферат дис ... докт. ист. наук. 07.00.02. — М., 2011. Режим доступу: <http://kir-sgi.ru/upload/RaskatovaEM.doc>.
4. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-х — 30-х років: соціальний портрет та історична доля. — К.: Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський інститут Українських студій Альбертського університету, 1992. — 176 с.
5. Ткачова Л. І. Соціальне обличчя української інтелігенції 20–30-х років // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 2. — К.: Наукова думка, 1992. — С.68–74.
6. Чуприна В. И. Интеллигенция и власть: исторический опыт взаимодействия в середине 50-х — начале 90-х гг. ХХ века (на материале Северо-Кавказского региона). — Дис. ... докт. ист. наук. 07.00.02. — М., 2000. — 353 с.
7. Кречмар Д. Политика и культура при Брежнев, Андропове, Черненко 1970–1985 гг. — М., 1997. — 316 с.
8. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. — Т. 6: Від тоталітаризму до демократії (1945–2002) / О. М. Майборода, Ю. І. Шаповал, О. В. Гарань та ін. — 2003. — 696 с.
9. Рапп І. Мороз Валентин Якович // Дисидентський рух в Україні. Віртуальний музей. Персоналії. Режим доступу: <http://khrp.org/archive>
10. Дзюба І. М. Україна у пошуках нової ідентичності: Ст., виступи, інтерв'ю, памфлети / Вступ. слово М. В. Поповича. — К.: Україна, 2006. — 848 с.
11. Брейтвейт Р. Горбачев и перестройка: парадоксы ретроспективного взгляда // Прорыв к свободе: О перестройке двадцать лет спустя (критический анализ). — М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. — С. 228–238.
12. Інформація в ЦК КПСС от 04.02.1980 г. первого секретаря ЦК КПУ В. В. Щербицкого «О реагировании трудящихся Украинской

- ССР на меры, принятые в отношении академика Сахарова» // Центральный державный архив громадських об'єднань України. — Ф. 1. — Оп. 25. — Спр. № 2033. — Арк. 39–41.
13. Информационное сообщение в ЦК КПУ тов. Щербицкому В. В. № 849 от 17.03.1975 г. от председателя Комитета госбезопасности при Совете министров УССР В. Федорчука // Галузевий державний архив Служби безпеки України. — Ф. 16. — Оп. 7. — Спр. № 4. — Арк. 339–341.
 14. Информационное сообщение в ЦК КПУ тов. Щербицкому В. В. № 39/376сс от 17.10.1975 г. от председателя Комитета госбезопасности при Совете министров УССР В. Федорчука // ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 7 (1985). — Спр. № 7. — Арк. 288–290.
 15. Докладная записка в ЦК КПУ тов. Щербицкому В. В. № 39/382сс от 23.10.1975 г. от председателя КГБ при Совете министров УССР В. Федорчука // ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 7 (1985 г.). — Спр. № 7. — Арк. 293–297.
 16. Докладная записка в ЦК КПУ тов. Щербицкому В. В. № 39/133сс от 30.07.1975 г. от председателя КГБ при Совете министров УССР В. Федорчука // ГДА СБУ. — Ф. 16. — Оп. 7 (1985 г.). — Спр. № 9. — Арк. 175–178.

Анотації

Шановская Е. А. Противостояние интеллигенции и власти в период «развитого социализма».

В статье осмысливаются проблемы и противоречия в отношениях власти и интеллигенции в условиях кризиса советской политической системы 1965–1985 гг. Приводятся факты, которые свидетельствуют о напряженном противостоянии, которое было обусловлено особенностями официальной политики.

Shanovskaya E. A. Opposition of intelligentsia to the authorities in the period of «developed socialism».

The article deals with problems and contradictions in the relationship of authorities and intelligentsia under the conditions of crisis of soviet political system in 1965–1985. Facts that testify to the tense opposition which was dependent on the peculiarities of official policy are given.